

**ОДБРАНА**  
Специјални прилог 187



СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА ВОЈНОФИЛМСКОГ ЦЕНТРА „ЗАСТАВА ФИЛМ”

# Јубилеј магије покретних слика

ПИШЕ Милена МИЛЕТИЋ

Војнофилмски центар „Застава филм” лобио је крајем априла на Фестивалу документарног филма „Златна буклија” у Великој Плани повељу „Стефан Високи”. Награда је додељена због дугогодишње сарадње са овим фестивалом, доприноса развоју српске кинематографије и чињенице да је са својих седам деценија постојања које слави ове године, „Застава” наша најдуговечнија филмска кућа са потпуним континуитетом. А тих дугих седам деценија овењане су бројним наградама за филмове, које је ова кућа произвела и приказала на домаћим и на иностраним фестивалима. Укључујући и номинацију за „Оскара”. Месец дана раније, на Мартовском фестивалу документарног и кратког филма организатори су били јасни шта за њихову смотру значи „Застава”. Та кућа је годинама држала Фестивал изнад површине оне мутне воде у којој последњих деценија често заглављују многе културне манифестације. У тој историји остало је око 2.500 филмова, од чега је више од 140 награђиваних на најважнијим фестивалима света.



Ђока Богдановић

## ПРВИ ВОЈНИ СНИМАТЕЉИ У НАС

„Познате су све користи које пружају војсци ратно сликарство и фотографија, како у погледу садашњости, тако и за будућност, као драгоцену грађу за историју. С друге стране потребно је по сваку цену спречити непријатељу употребу фотографије на нашој војној зони средством својих агената и настати да фотографски снимци које наши органи буду узимали не падну у непријатељске руке. Ради развића сликарско-фотографске службе у војсци Врховна команда ће поред већ постављених ратних сликара-фотографа поставити исте за све армије, па по могућству и за дивизије... Кинематографске снимке нико не може узимати без нарочите писмене дозволе шефа Обавештајног одсека Врховне команде. Солун 30. маја 1916. године. Начелник штаба ђенерал Петар Бојовић” – овако гласи наредба број 536 Врховне команде свим командантима армија, начелницима одељења и другим заповедницима на Солунском фронту. Овом наредбом је и формално решено формирање кинематографске и фотографске секције у српској војсци.



Заправо, веза између војске и кинематографа почиње са филмом као изумом. Лимијеров сарадник Андре Кар је још 1897. године снимео српску војску како прати краља Александра Обреновића на проласку од Двора до Саборне цркве. Филм се звао „Свечаности 22. фебруара“ и никад није приказан.

Почецима војнофилмске делатности допринели су и српски почасни конзул, енглески адвокат Арнолд Мјур Вилсон, велики поштовалац српског народа, затим Бранислав Нушић и Јован Дучић, тада новинар „Политике“. Они су, верују истраживачи српске кинематографије, вероватно ангажовали, нама још непознатог Србина Ивана Чарнојевића да 1908. године у Београду снима војску и демонстрације због анексије Босне и Херцеговине. Али да филм постане оруђе војске допринели су војводе Живојин Мишић и Петар Бојовић.

Док је филм као чудо модерног доба пленио пажњу свих, неки су на време схватили шта та „играчка“ значи за вођење политике и ратова. Све земље света које су се могле докопати кинематографа, одмах су их ангажовале у ратним сукобима. Што се српске војске тиче, прва наменска снимања догодила су се 12. јуна 1903. на Бањици, када је Петар I Карађорђевић ступао на престо. Један од сниматеља био је Адолф Штраус из мађарског предузећа „Уранија“. Филм је приказиван под називом „Србија“, а снимљени су долазак краља Петра I на Бањицу, парада 7. пука и друге свечаности.



Војвода Петар Бојовић и Морис Сарај на Солунском фронту 1916. године

Али тек 1908. године, када је свеопште незадовољство народа после анексије Босне и Херцеговине привукло велики број сниматеља у Београд, почиње права војна употреба тог медија. Филмови који су снимани приказивали су збивања и војску на начин којим нису били задовољни ни српски политичари, ни Врховна команда Српске војске. Није познато ко је тачно дошао на идеју да се снимају српски филмови о тим догађајима. Са великом вероватноћом претпостављамо да су иницијатори били Бранислав Нушић и песник Јован Дучић, тада сарадници „Политике“ и покретачи народног бунта. Тек када је мистериозни Иван Чарнојевић, власник београдског биоскопа „Бен Акиба“, набавио „машину за снимање живих фотографија“ и снимео прве кадрове о српској војсци, може се рећи да је почео живот српске војне кинематографије. Били су то, иначе, филмови „Вежба војске“ и „Смена дворске страже“.

Почетком балканских ратова, ствари се брзо мењају. Први Балкански рат је због свог значаја привукао бројне медије из света, али и сниматеље који су имали прилику да сниме рат уживо. Наравно, српски врх није био задовољан начином на који је српска војска ту била приказана (рецимо, у немачком филму који је приказао опсаду Једрена чак се ни не помиње учешће српске војске, иако без ње није било заузећа тог града), па су зато подржали идеју београдског кафеџије Ђорђа Богдановића, власника „Касине“, да инсценира најважније моменте Кумановске и још неких битака, како би они били снимљени за будућа поколења. Било је, наиме, јасно да је пропагандна моћ филма изузетна. Иако је Врховна команда одобрила Богдановићеву идеју, који је одмах кренуо са сниматељима за Криву Паланку, до инсценације није дошло јер је почео Други балкански рат. Али је зато он одмах добио дозволу да снима на ратишту. О томе је писала и „Политика“: „Ђока Богдановић власник биоскопа Касина, успео је да кинематографски сниме три битке, три победе 1. и 3. армије, битке на Киселици и Жедилову, на положајима између Криве Паланке и Ћустендила, на којима се борила наша 1. армија; даље, битку на Говедарнику, на коме се борила 3. армија, снимљене су за време саме борбе. Сlike ове драгоцене су успомена за сваком Србину“. Судећи по „Политици“, Богдановић није сликао само бојеве, већ и живот између њих. Није радио сам већ са другим сниматељима, Самсоном Черновим и Славком Јовановићем.

Поред Богдановића и његових сниматеља, то су радили и браћа Цветковићи, Крста, Ђока и Драгољуб, власници кафана „Коларац“. У кафани су држали биоскоп, а тврдили су да приказују оно што су сами снимали. Но, оно што је урадио Ђорђе Ђока Богдановић и успех тих филмова учинили су да га српска

војска ангажује за исти посао и по избијању Првог светског рата. Богдановић је на самом почетку рата snимио неколико филмова: „Долазак регрута у Београд“, „Заклетва регрута Вардарског пука у Београдском граду на дан 13. априла 1914. године“; „Погреб Николаја Хартвига, царског руског посланика у Београду“.

Кад је рат већ избио, генерал Живојин Мишић опет је одобрио Богдановићу да снима ратна дешавања, али да мора све што snими и да преда Обавештајном одељењу. Убрзо се десио и један инцидент – Чернов је snимао све оно што је потписао Богдановић, а онда је осумњичен да је аустријски шпијун. Убрзо му је дозвола обновљена, а сумња скинута. Чернов је за Богдановића snимио филмове „Српска војска у Срему код Купинова“, „Битка код Прогара“ и „Улазак српске војске у Земун“.

Истовремено са Богдановићем, почиње да снима и Драгиша М. Стојадиновић, резервни капетан. Његови снимци разрушеног Београда били су прави доказ варварства непријатеља. Стојадиновић је био познати фотограф тог доба, али од свега што је snимио и послао у Француску сачуван је само један филм – „Порушени железнички мост у Београду“. Он ће касније добити знатно важнију улогу, јер је по повлачењу српске војске добио прави задатак да оформи кинематографску и фотографску секцију, која ће се бавити ратним дејствима и животом српске војске ван домовине.

Било је и других сниматеља, попут Љубише Валића, Радомира Копше, Аранђела Станковића Баубина, који су се тим послом бавили самоиницијативно без посебног одобрења.

## СТРАНИ СНИМАТЕЉИ У СРБИЈИ

Бројни сниматељи пратили су дејства и кретање српске војске. То ново чудо 20. века одмах је пронашло своју функцију у ратним напорима свих земаља. Пре свега пропагандну, али и обавештајну.

У Војном музеју сачувана је свеска „Ратни дописници“, из које сазнајемо који су све страни сниматељи били у Србији, а из извештаја њихових пратилаца и шта су snимили. Неки од њих претходно су snимали, рецимо, мексичку револуцију, попут Аријела Верцеса, америчког камермана, који је на балканском ратишту направио драгоцене снимке. Ту су и Италијан Умберто Ромањоли, Француз, сниматељ продукције „Гомон“ Леонс Шнајдер. Шнајдер је snимио „Одбрану Београда 1915“, филм на коме се виде бранитељи града и мајор Драгутин Гавриловић. Било је и других. Енглез Клод Ескју је због својих заслуга примљен у српску војску у чину резервног пешадијског мајора. У Србији је бора-



Аријел Верцес, амерички сниматељ

вио и Американац Доналд Томпсон, можда најславнији сниматељ у Првом светском рату, који је познат и по томе да је био први страни сниматељ који је snимио Лењина и Троцког. Понешто се од њихових филмова и фотографија може наћи данас, чак и на интернету, али већина материјала је нестала. Но, оно што се види на тим фотографијама јесу веома живе сцене живота на зарађеној територији, али и деловања самих сниматеља. Наиме, да би добили што уверљивије и прецизније снимке, они су боравили на првој линији фронта. А то је значило огроман ризик, јер да би snимили сцену, морали су да буду ван ровова. Меци и бојни отрови, међутим, никог нису штедели.

## КИНЕМАТОГРАФСКА СЕКЦИЈА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

„Одмах по доласку српске војске на Крф наређено је да се изврши набавка потребног материјала за оснивање фотографско кинематографске секције при Врховној Команди... те сам одређен за члана Комисије којој је стављено у дужност да у Риму набави



сав потребан материјал за ову Секцију. Поред мене у комисији је био одређен и један академски сликар. Преко нашег посланства у Риму отворен нам је кредит за куповину апарата и материјала и ми смо одмах кренули, првом француском лађом за Италију. Ја сам и даље био командир митраљеског одељења у 13. пуку, али сам пристао на ову дужност, јер сам у Риму имао као избеглица своју породицу, жену и два синчића, а на Корзици оца, мајку и три сестре, те сам желео да се са њима видим пре одласка на Солунски фронт”, пише о оснивању ове секције Драгиша М. Стојадиновић, практично њен оснивач и први човек. Међутим, комисија коју помиње се убрзо по доласку у Рим распала јер је његов главни помоћник отишао за Швајцарску. То није спречило ни њега нити српску Врховну команду да се овај посао заврши до краја. Наиме, Стојадиновић је по повратку на Крф донео потребан материјал и апарате, али није хтео да се прихвати места шефа те секције, јер није желео да се одвоји од својих сабораца. Убрзо, у августу 1916. године, он бива рањен, оперисан и упућен у позадину. Ту се већ морао прихватити посла на филму.

Још много раније српска Врховна команда уочила је како су на јавност у савезничким земљама деловали филмови, фотографије и изложбе које су прављене о српској борби. Војвода Бојовић је већ у мају



Драгиша М. Стојадиновић, први начелник Киноматографске и фотографске секције српске војске

1916. године издао поменућу наредбу, а два месеца касније озбиљно се разговарало о организацији фотографске секције на Солунском фронту. О овоме се изјаснило и Министарство војно, тражећи оснивање. Зато 26. августа/8. септембра 1916. војвода Бојовић упућује прецизнију наредбу о оснивању те секције, након чега је и формирана. Шеф секције постао је Драгиша М. Стојадиновић, а један од његових најзначајнијих помоћника постаће тада млади официр Михајло Мика Михајловић, звани Африка, који је имао понешто искуства са фото-апаратима. Секција је била придодата Обавештајном одсеку оперативног одељења Врховне команде. Прво снимање обавили су већ у септембру те године.

Међутим, врло брзо су се суочили са проблемима попут честе смене кадрова. Ипак, то их није спречило да направе низ значајних сведочанстава о борбама наше војске. Секција већ почетком 1917. године прелази под ингеренције Топографског одељења. У обуци кадрова сарађивали су са Французима, који су им држали курсеве о употреби апарата. У великом пожару у Солуну 1917. године замало нису изгубили све, али су успели да спасу материјале. Стојадиновић ће касније о снимљеном материјалу рећи:

„Шта је све снимљено на фронту не сећам се. Знам да је оператер Душан Вукелић снимео долазак Венизелоса у Солун, када је прогласио солунску републику; затим снимао је при преласку из Микре за фронт, Југословенску добровољачку дивизију и да је снимао Битољ у рушевинама када је ослобођен из ропства”.

Према његовом сведочењу, кинематографска секција се по ослобођењу сместила на Ташмајдан. Управник је био Јеленко Михајловић, професор Универзитета, и отац Мике Михајловића. Убрзо су кинематографи били слати на снимања актуелних догађаја, попут посета регента Александра војвођанским градовима Панчеву, Вршцу, Сомбору, Суботици. Недуго по ослобођењу појавиле су се њихове колеге из Загреба, које су тражиле апарате за рад, што им је Војна команда и омогућила, али на реверс. У нове делове Краљевина СХС заједно с апаратима стигле су и копије филмова о борбама српске војске, које су тамо приказиване. Једино што се о судбини ових филмова зна је да су касније изгорели у пожару, али околности под којима се то десило нису познате.

Фотографска секција, коју је тада већ водио Мика Михајловић, убрзо је премештена на Калемегдан, у зграду Војногеографског института (данашњи Војни музеј). У својим сећањима Драгиша М. Стојадиновић отвара питање судбине наших ратних филмова – по његовим сазнањима, њих је Црвена армија донела са собом након ослобађања Београда. Међутим, истраживачи историје српске кинематографије овај податак нису могли проверити.

## ОД ОСЛОБОЂЕЊА ДО ПОЧЕТКА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Крај Великог рата био је истовремено и крај Фотографске секције. Но, опстала је Кинематографска секција, која је додата Топографској, тј. будућем Војногеографском институту. Њен прелазак на Калемегдан означио је крај ратних услова рада и почетак мирнодопског периода, а тада ће добити назив Филмска радионица Војногеографског института, која ће имати само једног запосленог, уједно и шефа, Михајла Мику Михајловића. Три године касније биће изузета из војних ингеренција, јер је процењено да Војсци више није потребна. Постаће Државна радионица филмова, а додаће је Министарству здравља. Ову одлуку промениће 1925. године генерал Душко Трифуновић, тада постављен на место министра војске и морнарице – вратиће Кинематографску секцију под окриље војске одлуком Министарског савета и одмах ће наложити снимање путовања краља Александра и краљице Марије по Црној Гори (због преноса Његошевих моштију у нову капелу) и приморју. Генерал Трифуновић био је веома свестан значаја филмова у пропагандне сврхе. Секција је у то време била кадровски ојачана, а поједини њени припадници, попут поручника Ивана Кретића, били су слани на школовање у Чехословачку. Бавили су се махом снимањем војних активности. Најпознатији филм из тог доба урађен у овој радионици био је „Освећење и предаја нових застава“ из 1930. године.

## ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И ОСНИВАЊЕ „ЗАСТАВА ФИЛМА”



Андра Глишић, творац најбољег филма о 27. марту 1941. године

Први догађај који је снимљена, а везан је за избегање Другог светског рата биле су демонстрације 27. марта 1914. године. Иако је више сниматеља засебно снимало демонстрације у разним градовима, најпознатији филм о томе урадили су Андра Глишић и Зарија Ђокић за „Артистички филм“ под насловом „Боље гроб него роб“, који је у рекордном року монтиран, синхронизиран и умножен у неколико копија. Нова влада генерала Симовића прихватила је филм и по специјалном куриру послала га за Солун да би послужио као сведочанство о оправданости рушења владе која је потписала пакт. Не зна се шта је било с копијама филма који је послат у Грчку, а до нашег времена сачувани су само фрагменти који су искоришћени у низу документарних филмова.

Филмска радионица спремно је дочекала Други светски рат. Сви сниматељи добили су ратни распоред и налоге шта треба да снимају, али изненадни напад Немаца пореметио је планове. До сада је познато да је бомбардовање Београда снимао Мика Михаиловић и да је филмове о ратним дејствима сакрио у селу Скела код Обреновца, али су их Немци нашли и одузели. Тиме се завршава и делатност Филмске радионице Војногеографског института. Велика збирка филмова која је чувана нестала је за време рата.

Током Другог светског рата није било много сниматеља у војскама које су се бориле против фашизма. Свој журнал имала је НДХ, а снимале су окупационе војске. Што се Србије тиче, нема података о филмским снимањима у првим устаничким данима у Србији. Није истражено ко су били београдски омладинци који су стрељани јер су 1941. године снимали аматерском камером.

На територији коју су ослободили партизани већ од јесени 1943. године боравили су страни сниматељи, енглески и амерички. Део њихове грађе откупљен је и искоришћен у телевизијској серији „Велике битке у Југославији“. Јуна 1944. године придружују им се и репортери из Совјетског Савеза, Владимир Јешурин и Виктор Муромцев, који се прикључују црногорским јединицама и прате операције за ослобађање.

Што се тиче Југословенске војске у отаџбини, до сада се релативно мало пажње поклањало филмским снимањима њених јединица. Та грађа није се истраживала у страним архивима, нити је у њиховим информативним средствима евидентирана и учињена доступном. Уз велике тешкоће набављен је материјал у Лондону, који се односи на краљевску породицу и владу у емиграцији. За сада је познат само филм о четницима у Источној Србији, односно четничке јединице у Бољевцу снимљене су 1944. године 16-милиметарском камером, али нам нису познати аутори филма, нити је његова идентификација у потпуности извршена. У сваком случају, крајем рата и доласком нових победника успоставља се врло брзо и рад на кинематографији. У интервјуу за „Одбрану“ редитељ Никола Лоренцин приметио је да је кинематографија нове Југославије почела



да се ствара још током борби за Београд, кад је са партизанским јединицама стигао и Радош Новаковић и распоредио камере.

## КОНТИНУИТЕТ У РАДУ „ЗАСТАВА ФИЛМА”

Једна од главних карактеристика „Застава филма” је континуитет. Већина филмских кућа из бивше Југославије нестале су са земљом која их је стварала, углавном због објективних потешкоћа да се прилагоде новим околностима, али и зато што су ова предузећа поседовала имовину атрактивну новим пословним људима. „Застава филм” успела је да преживи тај изузетно тежак период, да опстане и настави да ствара. Да ли и колико за то треба захвалити чињеници да је била везана за Војску и представљала део војне хијерархије, могу да кажу они који боље познају историју нашег филма. Извесно је да Србија и данас има кинематографску кућу са великом традицијом која ће, извесно је, наставити да производи „филмску магију” на теме које су многим занимљиве. А да је реч о квалитету, види се и по томе што је „Застава филм” редовно освајала велики број награда на домаћим и релевантним иностраним фестивалима. Стигло се и до номинације за „Оскара”. А како је изгледао тај пут?

Предисторија „Застава филма” почиње 1944. године, кад је у Прокупљу основана Филмска секција Главног штаба НОВ и ПОЈ Србије. После ослобођења Београда и Ниша, секција се дели. Део који остаје у Нишу наставља да се бави приказивањем филмова. Део секције који прелази у Београд, са Радошем Новаковићем, састављена је од бораца који су дошли из Прокупља и филмских сниматеља из Београда: Михајла Ал.

*Мика Михаиловић*



*Михајло Ал. Поповић*

Поповића, Михајла Ивањикова, Стевана Мишковића, Владете Лукића и Жарка Гргуrowa. Она ће убрзо бити расформирана, а новим наредбама власти кренуло се у озбиљну кинематографску причу. Од тог тренутка до стварања „Застава филма”, 1948. године, није много воде протекло. Ипак, ово није могло да се деси без генерала Отмара Креачића, који је био заменик начелника Главне политичке управе, па је био у прилици да спроведе своју замисао. Врло брзо формирано је Одељење за филмове Југословенске армије.

Схвативши да му треба кадар, Креачић је расписао два конкурса – за редитеље и за сниматеље и остала занимања. Први редитељи тог одељења постаће капетан прве класе Бошко Војводић, поручник првог ранга Чочи Микијели, поручник Јанко Ердељи и поручник Ото Денеш. Што се сниматеља и осталих техничких лица тиче, изабрано је 16 кандидата – Вучета Радојевић, Јаков Граната, Крсто Шканата, Матевж Маринко, Милан Вучић, Божидар Џацић, Георгије Новков, Коломан Бауер, Драган Јовановић, Петар Ранчић, Илија Чеперац, Љубинка Миловановић, Станко Митић, Људевит Штибохар, Деспотовић и Миодраг Чаревић. Они ће у јесен 1948. године бити упућени на школовање у Кинематографски техникум у Београду. Одељење за филмове је тако формирано, али ће назив „Застава филм” добити тек у другој половини октобра 1948. године.

## Формирано је одељење за филмове Југословенске армије „Застава филм“

Пре краћег времена формирано је Одељење за филмове Југословенске армије „Застава филм“, које ће производити — поред војно-наставних — и документарне филмове. На овај начин, наша Армија укључује и филм у наставну методику обуке својих јединица.

Осим тога, „Застава филм“ издаваће свакога месеца Филмски преглед Југословенске армије, који ће, као и документарни филмови, бити приказиван у свим биоскопима наше земље.

★  
„Застава филм“ већ је издало први број Филмског прегледа, који приказује: Прославу Дана Југосло-

венске ратне морнарице; У једном јуришном пуку; На прузи Шабац—Ковиљача и Првенство Југословенске армије у пливању и ватерполу за 1948 годину.

★  
Према сценарију мајора Марјана Маринца започет је рад на кратком документарном филму „Чедо народне револуције“, који обрађује услове под којима је стварана наша Армија и њен пут борбе и развика. Екипа на челу са редитељем мајором Марјаном Маринцем, труди се да филм заврши до Дана Југословенске армије, како би се овај први документарни филм „Застава филма“ могао дати већ тога дана. Сниматељ филма је Марјан Вајда.



Прва књига снимања

Унутрашњу организацију Одељења за филмове чинили су Управа, Одсек за документарне филмове и филмске журнале и Одсек за наставне филмове. Првобитна функција Одељења била је да ради филмове за армију. Сви ауторски пројекти доћи ће касније, након стабилизације стања у земљи и добијања средстава за те намене.

Што се технике тиче, у почетку су имали само две трофејне камере, уз једну неисправну, тако да су камере и остале потребне реквизите позајмљивали од Филмског предузећа „Звезда филм“ из Кошутњака. Први сниматељ био је војник Вуко Карановић.

Претпоставља се да је прво снимање Одељења за филмове (које је обавио војник – сниматељ Вуко Карановић) обављено 26. или 27. августа 1948. године. Снимању је присуствовао и редитељ, поручник првог ранга Чоце Микијели.

Само неколико дана касније на снимање је упућена и друга екипа (редитељ поручник Јанко Ердељи, сниматељ – војник Петар Црнобори), чији је задатак био да сниме репортажу о учешћу војника у изградњи пруге Шабац–Ковиљача. Истовремено ће у Загребу сниматељ – војник Никола Жедрински са својим асистентом снимити две репортаже („У једном јуришном пуку“ и „Првенство Југословенске армије у пливању и ватерполу“), а екипа Микијели – Карановић, којој се прикључује и сниматељ војник Марјан Вајда, одмах по повратку из Словеније путује у Сплит, где снима још једну репортажу под називом „Са прославе Дана Југословенске ратне морнарице“.

Прву књигу снимања у Одељењу за филмове ЈА израдио је редитељ Микијели, непосредно пред полазак екипе на прославу дана Југословенске ратне морнарице у Сплит (10. септембра 1948. године). Ових пет репортажа, „Са прославе Дана ратне морнарице“, „У једном јуришном пуку“, „На граници“, „На прузи Шабац – Ковиљача“ и „Првенство Југословенске армије у пливању и ватерполу“, чине први „Заставин“ филмски производ, под називом „Филмски преглед“.

Рад на изради „Филмских прегледа из ЈА“ трајао је 13 година: од 1948. до 1960. године. У том периоду произведено је 115 таквих форми, дужине од 35.338 метара црно-беле траке, ширине 35 милиметара. „Прегледи“ су обрађивали живот и рад у Југословенској народној армији, новости из домова ЈНА, изградњу и догађања на стадиону „Партизан“, догађаје из осталих друштвених и политичких организација. Пре него што су угашени, „Застава филм“ добила је дозволу да и даље снима разне информативне прилоге које ће уступати „Филмским новостима“ и ТВ Београду.

## ИНФОРМБИРО И ФИЛМ

„Застава филм“, баш као и поменути прегледи, покренути су у време сукоба са СССР-ом, па су подређени потреби да делују пропагандно. Иначе, већ у то време, започето је снимање првог документарног филма „Чедо народне револуције“, који, из многих разлога, никада није завршен. Стога се званично узима да је први „Заставин“ документарни филм „Поздрав са границе“ (редитељ – поручник Ото Денеш, сниматељи – војници Вуко Карановић и Фрањо Водопивец), снимљен у





Снимање репортаже о Ратној морнарици

априлу и мају 1949. године. То остварење глорификује јунаштво кроз жртвовање, а филмови са сличном тематиком наставиће да се снимају и 1949. године: „Армија на прузи“ (О. Денеш), „Разбијачи клевета“ (А. Јешић) и „Чувари отаџбине“ (Ђ. Вукотић).

## НАСТАВНИ ФИЛМ

„Застава“ се још крајем 1948. године припремала за снимање првог наставног филма. Првенац под називом „Обука у бацању ручних бомби“ снимљен је у околини Крагујевца, у пролеће 1949. године (редитељ – капетан Чочи Микијели, сниматељ – војник Сте-



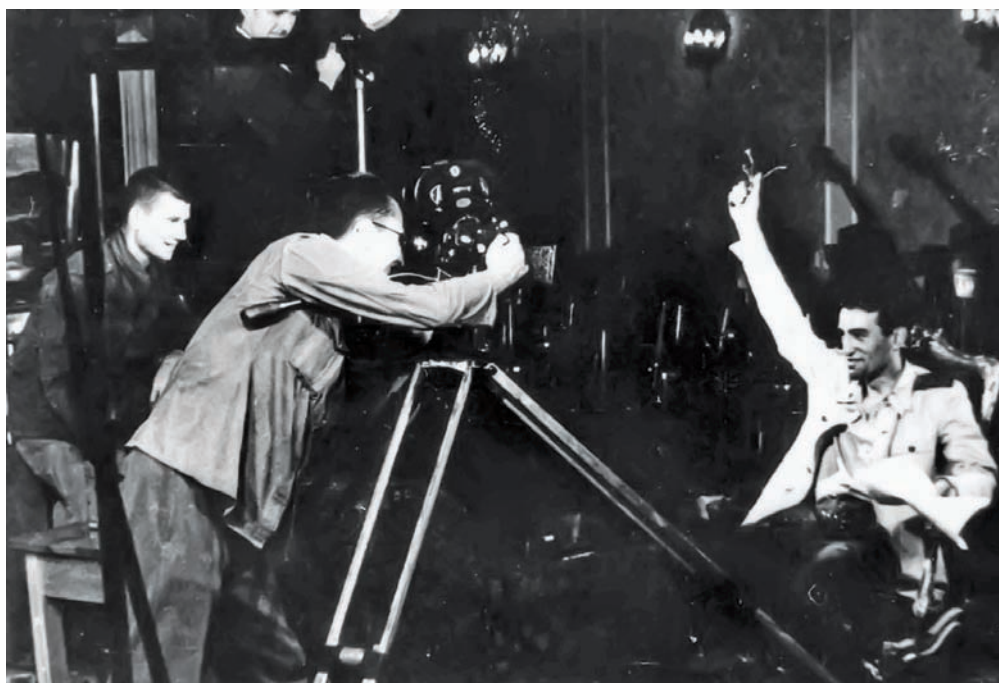
во Радовић). И Креачић и Влада били су изузетно задовољни, па је „Застава“ одмах била награђена. Креачић је сматрао да „Застава филм“, и поред тога што припада војној организацији, треба да има неку (бар условну) врсту аутономије, па је почетком 1949. године Савезној влади предложио да кућа добије статус предузећа, а Комитету за кинематографију Владе ФНРЈ да се у склопу изградње Филмског града у Кошутњаку, изгради и зграда за потребе „Заставе“. Та филмска кућа прешла је на доходовно пословање тек у јануару 1951. године. Ипак, промена статуса донела је нешто либералније односе и нове могућности, које је „Застава“ врло брзо осетила.

## НОВИ ВЕТРОВИ

Између 1950. и 1954. године „Застава“ је снимила чак 49 документарних филмова, углавном пропагандних. Један од њих, „На граници Југославије“, донео је и прву међународну награду, 1952. године у Берлину. Био је то само почетак неколико деценија успешних наступа и рада који је донео многе пло-



Награда са међународног фестивала у Берлину 1952. године



ве. Тај филм пружио је прилику руководству Југославије да пред међународном јавношћу афирмише своје интересе око граница.

Убрзо је свима постало јасно да у филм вреди улагати, па је 1952. године одржано и армијско саветовање о војном филму. Уочени су пропусти и донете одлуке са далекосежним значајем, пре свега о набавци нове технике. У то време дошло је и до попуне кадром. Редитељски део је безмало остао без кључних људи, а они који су били у техничком делу, попут Крсте Шканате, већ су били планирани за школовање у Пешадијској официрској школи у Сарајеву. Због тога је већ 1953.

године примљено нових 16 официра. Сниматељи су долазили махом из цивилних редова. Те године „Застава“ је почела изградњу лабораторије за обраду 16-миллиметарске филмске траке. Много касније, кад сва домаћа филмска предузећа буду остала без властитих лабораторија, показаће се значај те одлуке.

Већ следеће године предузеће доживљава нову трансформацију – враћа се на буџет, с тим што има „релаксираније“ обавезе према ЈНА. То је значило и нову унутрашњу реорганизацију, од два одељења (за документарни и наставни филм), формирана су три нова: Сценаријско одељење, Одељење режије и снимања и Одељење за завршну обраду филма. Друга два (материјално планско и финансијско) спојена су у једно одељење. Формирана је и четврта организациона јединица, Одсек за опште, персоналне и правне послове. Такав модел трајао је десет година, а за то време „Застава“ је снимила 67 документарних, 323 наставна и један дугометражни играни филм „Једини излаз“.

## ПРВИ ФЕСТИВАЛ

На првом Филмском фестивалу у Пули, од 24. до 30. јуна 1954, „Застава филм“ учествује с четири документарна филма: „Гроб у житу“ Пурише Ђорђевића, „Као и обично“ капетана прве класе Божидара Ранчића, „Прича из коњице“ Бошка Вучинића и „Прсте к себи“ Божидара Ранчића. Према текстовима које је објавио Бошко Вучинић, публика пулске Арене (око 10.000 гледалаца) примила је филмове веома добро.



Први „Заставин” играни филм

## ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ РАДА

У овом периоду „Застава” је задржала вредне и талентоване појединце, попут легендарног редитеља Крсте Шканате, који је урадио филм „У сенци маги-

је”, који су критичари веома добро оценили и назвали „правим освежењем”. Креће се и са снимањима у иностранству, где настаје један од најбољих југословенских документарца „Одред мира”, о нашим мировњацима на Синају. Био је то само један од 179 филмова које је „Застава” снимила до 1956. године.

Убрзо је одлуком армијског врха добила могућност да ради и дугометражне игране филмове.

Средином педесетих година прошлог века настављен је процес довођења нових кадрова. Број филмова растао је из године у годину. Теме су биле различите, од сујеверја, преко војничких тема, до биографије Моше Пијаде. Кућа је 1957. године снимила свој први играни филм „Једини излаз” – причу о партизанима који покушавају да у Постојнској јами онеспособе постројење окупатора, за коју је сценарио написао Антоније Исаковић. И тада је било јасно да ће оријентација „Заставе” бити кратки филмови значајне уметничке вредности, а да ће дугометражни играни доћи у обзир само када постоји заиста вредан сценарио.

## НОВО ДОБА

„Уколико настави путем који обележава њен најновији филм ‘У тренутку свести’, ‘Застава филм’ ће поново постати један од најзанимљивијих продуцента документарних филмова. Пре доста година најважнији филм Крсте Шканате ‘У сенци магије’, донела је читаву малу револуцију у нашем документарном филму, интерес за стварност и људски живот, уз критички однос према њему. Док се Шканата бавио проблемом сујеверја, Калачићева тема је однос према алкохолу. Немилосрдно и активистички Калачић улази у ову тему и запањује гледаоца серијом крупних планова, портретима ноторних алкохоличара. Измучена лица, замућен поглед, понеки мишић заигра сам од себе и даје географији тог лица нове димензије – осећамо да су ти људи у тоталној власти неке силе која је изван њих.” Тако је писао загребачки „Телеграм” о филму „У тренутку свести” Бранка Калачића. Остварење је изазвало буру у јавности. А како је уопште дошло до снимања оваквог филма, који је носио друштвену критику, тако непопуларну у Комунистичкој партији Југославије?

Друга половина педесетих постаје време попуштања јаким стега и изванредан дах слободе осећао се у ваздуху. Тада почиње да се гради она блистава, слободна уметност Југославије која ће изнедрити Медијалу и касније „Црни талас”. Социјалистичка елита формално се почела одрицати од права на оцењивање вредности уметничких дела. Овај мали прозор слободе брзо је био и проширен. Оно што је најважније, настаје велики број одличних филмова, који су почели да „излазе” на међународну сцену и освајају награде. Један од таквих био је и филм „На вез”, такође Калачићев, који је на духовит начин причао о морнарима. Овај талас

слободе искористиће и један од најбољих „Заставиних“ редитеља – Стјепан Заниновић. Његове „Поруке“ биле су, баш као Калачићев филм, апсолутни хит на свим фестивалима. Остварења ће стићи до Канаде, САД, Русије и других центара, и побрати велике награде, а Отмар Креачић затражиће да се редитељи унапреде у више чинове.

Тако је „Застава“ стигла и до 1961. године, када у њеном „Оклопном возу“ играју све звезде југословенског филма.

Може се рећи да је од краја педесетих година „Застава“ постала и редован гост на највећем домаћем фестивалу документарних филмова, оном који је деценијама носио назив Југословенски фестивал документарног и краткометражног играног филма, а данас се зове „Мартовски“. „Застава филм“ 1963. године учествује и на Првом међународном фестивалу ваздухопловних филмова у Довилу (Француска), на коме филм „Другови“ (режија капетан прве класе Стјепан Чикеш) осваја награду „Златно крило“.

Наредне године Заниновић тријумфује на највећој југословенској смотри документарног филма остварењем „Тек касније сам почео да растем“. У току 1964. године „Застава филм“ учествује чак на седам међународних филмских манифестација. На пр-

вом Међународном фестивалу војног филма у Версају (Француска), одржаном у од 2. до 8. јуна 1964, учествује с пет документарних филмова. „Другови“, у режији мајора Стјепана Чикеша, (камера Зоран Николић), добио је специјалну диплому. „На вез“ је у Милану награђен пехаром и дипломом министарског савета Италије.

Ређају се фестивали – Лајпциг, Милано, Београд, Краков, Лођ... Версај је посебна прича. У овом малом месту крај Париза годинама се одржавао Фестивал војног филма. Од првог представљања на тој смотри, на коју је слала наставне филмове али и ауторска остварења, „Застава“ је доминирала. Више пута освајала је „Златно сунце“ фестивала, чак и Гран при, и то у жестокој конкуренцији више од 20 земаља.

„Иако су и те 1969. године ‘Заставини’ филмови (‘Дејство батерија у нуклеарним условима’, ‘Ватрени ланац ПА топа 20 мм М-55’, Заниновићев кратки играни филм ‘Маневар’), по општој оцени, били далеко испред осталих, награде су ипак изостале. По сведочењу Драгана Јанковића, југословенског представника у жирију, објављеном у ‘Филмским новостима’, била је видљива жеља многих чланова жирија (из Белгије, Француске, Тринадада), да име Југославије не буде спомињано код доделе најважнијих награда. То







Кратки филм, „Смрт паора Ђурице“

је, можда, био и главни разлог што жири није доделио награду за најбољу селекцију, избегавајући на тај начин да се по трећи пут спомене име Југославије на завршној вечери 4. Фестивала“ (из књиге „70 година „Застава филма“).

Те године биле су златно доба „Застава филма“, баш као и југословенске кинематографије уопште. Тада своја најбоља дела стварају Заниновић, Шканата и многи други. Од две и по хиљаде остварења, споменућемо један од најнаграђиванијих југословенских филмова „Сузу на лицу“, Стјепана Заниновића.



„Златно крило“, Довил, Француска 1963. године

Шездесетих година почели су да се окупљају бивши војници Вермахта, са захтевима да им се призна безмало борачки статус и да буду „опрани“ од ратних злочина. Радило се заправо о дубљем злу. Наиме, неки нацисти су преживели и остали некажњени. Заниновић је свој одговор дао једноставно и ефектно – комбинацијом кадрова лепог и мирног живота и ужаса рата, обичних људи и свакодневних ситуација и разорених градова, уплакване деце. Све уз пратњу чувене италијанске песме „Једна суза“. Колико је само крхак живот, а како га је тешко створити... Филм је на сваком приказивању имао аплауз дуг најмање колико је и сам трајао.

У то време настају и чувени филмови „Тишине“ (номинован за „Оскара“), „Смрт паора Ђурице“, који на невероватан начин приповеда о последњем човеком слободном избору у судару са злом – начина на који ће умрети. Шездесетих се снима и тада вео-

На IV филмском festivalu u

VELIK USPEH 7

FILMA »SUZ





Са снимања филма „Тишине”, номинованог за „Оскара”

Moskvi

# ZANINOVIĆEVOG A NA LICU»



ма омиљена серија „Кад сам био војник”, духовити приказ живота у ЈНА, који је насмејао многе. Серија је означила почетак активније сарадње са телевизијама, која је и касније настављена.

## ОПЕТ ДОХОДОВНА УСТАНОВА

Прва половина шездесетих била је време великих привредних реформи у Југославији, којима је елита настојала да трансформише земљу и развије је. „Застава” је постала део те приче. Осетило се да је кућа способна да даље „гура сама”, да буде профитабилна, па је Решењем државног секретара за народну одбрану, 19. јула 1964, одлучено да „Застава филм”, од 1. јануара 1965, пређе на нов начин пословања, кад је реч о стицању и расподели дохотка. На основу Наређења државног секретара за народну одбрану (пов. бр. IV/1481 од 29. децембра 1964. године) формиран је Филмски савет ЈНА, у који су ушла три генерала, шест виших официра и два филмска стручњака из грађанства. Директор „Заставе” је, по функцији, члан Филмског савета ЈНА. За председника је именован генерал-мајор Вељко Миладиновић, заменик начелника Управе за морално-политичко васпитање Државног секретаријата за народну одбрану.

Промењено је и име. Уместо дотадашњег назива Филмски центар ЈНА, добија назив Војнофилмски центар „Застава филм”, који и данас користи. Установа добија и Раднички савет и Управни одбор, који ће пар година касније бити замењени јединственим органом под називом Савет установе. Директор „Заставе” имао је право стављања вета на одлуке Савета установе, уколико је сматрао да су те одлуке у колизији са ширим армијским интересима. У стручном (филмском) погледу директор се ослањао на рад и ставове Филмског колегијума који је постојао и раније.

Колегијум је добро разумевао потребе куће и времена, као и уметности, па су тако многи будући велики ствараоци тада добили своје место. Један од њих био је и Предраг Голубовић, редитељ „Тишина” и „Смрт порода Ђурице”. У међувремену, „Застава” је добила још једну обавезу. Одлуком тадашњег начелника Генералштаба ЈНА генерала Ивана Гошњака, 1966. године установљена је нова филмска смотра наставног филма, која је одржавана наредних 13 година, увек уочи Дана армије – 22. децембра.

## ТРИ ДЕЦЕНИЈЕ РАДА

За три деценије рада „Застава филм” је, како је то побројао *Мирко Лукановић*, новинар „Политике експрес”, произвела 747 наставних филмова, 227 документарних и кратких играних, 65 наручених филмова,



три играна, једну ТВ серију од седам епизода, 41 филмску репортажу, 115 филмских прегледа из ЈНА (1948–1960), 64 филмске техничке новости, шест информатора, 13 наставних филмских информација, 6.592 ТВ прилога, те 411 дијафилмова и серија дијапозитива. У биланс тридесетогодишњице ушао је и податак да је „Застава“ била домаћа филмска кућа која је најчешће снимала Тита.

Јубиларне 1978. године кућа је произвела 33 наставна филма, осам документарних, два броја „Наставних филмских информација“, два броја „Филмских техничких новости из ЈНА“ и 16 серија дијапозитива. Те године ће на главном југословенском фестивалу документарног и краткومتражног играног филма, тзв. Београдском, наступити са девет филмова: документарцем „Титов поглед даље“, који је био ван конкуренције, као и остварењима „Штафета 77“, „Обавезујем се...“, „Умрли су с бродом“, нарученим документарни филмом „Титово Ужице“, студентским филмом „Сусрети пријатељства“, документарцем „Водич и пас“, наменским филмовима „Вожење моторних возила у различитим временским условима“ и „Здрави зуби – здраво тело“. Филм „Умрли су с бродом“ и композиторка

Ксенија Зечевић добили су награду за музику.

Година јубилеја била је добар тренутак да се почне са обновом опреме за израду филмова, па су тако набављени нови апарати за развијање колор негатива и позитива, две нове машине за развијање од произвођача ARRI, копирке за филмску траку, уређаји за корекцију и читање светла, али и савремена машина за развијање свих врста и формата црно-белог филмског материјала, произвођача ОМАС. Такође, реновиране су просторије лабораторије за смештај ових машина. Том набавком „Застава“ се, кажу, сврстала међу три најбоље опремљене филмске лабораторије.

Већ следећа, 1979. година донела је извесне промене. „Застава“ је тада произвела 22 наставна филма, три документарна, један кратки играни филм, 12 бројева „Филмских техничких новости из ЈНА“ и бројне прилоге за телевизије. Но, први пут од оснивања Југословенског фестивала документарног и краткومتражног играног филма, „Застава филм“ није учествовала на овој смотри, због тога што, како је објашњено, није било погодног филма за 26. фе-

стивал. Међународни фестивал војног филма пресељен је те године из Версаја у Париз, а „Застава“ је тада наступила са три наставна филма и документар-

Тито у посети „Застави“







Са снимања серија „Војници”

цем „Обавезујем се” Срђана Хацића. И назив фестивалске награде промењен је у „Златни ирис”. Ипак, већ следеће године „Застава” је поново побрала низ награда на домаћим и страним фестивалима.

## ОДЛАЗАК МАРШАЛА

Јосип Броз Тито, доживотни председник СФРЈ, вођа партизанског покрета отпора током Другог светског рата, Комунистичке партије Југославије и политичар који је неколико деценија обликовао земљу којом је владао, умро је 4. маја 1980. године. Био је то тренутак искушења за све у СФРЈ. Систем који је добрим делом почивао на личности једног човека брзо ће се показати као превише крхак да би издржао изазове који су се пред Југославију постављали већ од почетка седамдесетих година прошлог века. Оно што се пред Савез комуниста Југославије, Председништво и Централни комитет, као и све институције те земље, отворило 4. маја, било је како организовати опроштај са Титом. Мало ко се не сећа проласка Плавог воза од Љубљане до Београда, дочека на Железничкој станици у престоници, вишедневног мимохода крај одра у Савезној скупштини и сахране какве је ретко до тада, а и касније била виђена.

Израда материјала о испраћају Тита био је посебан задатак за „Заставу филм”. Снимљено је све, од испраћаја из Љубљане до сахране у Кући цвећа, и тај материјал преточен је у филм „Растали се и остали с

Титом”. Сценарио је урадио Саво Кржавац, редитељ је био Петар Љубојев, а музику компоновао Кемал Монтено.

Стјепан Заниновић је 1980. године доживео ретроспективу својих филмова на ТВ Загреб.

„Застава” је 1981. године снимила 26 наставних, три документарна и два кратка играна филма. Снимљена је и серија од пет средњеметражних играних филмова под називом „Војници”, цртани филм, „Наставне филмске информације”, шест бројева „Техничких филмских новости из ЈНА”, као и филмски прилози за ТВ. На главном југословенском фестивалу документарног и кратког играног филма у Београду „Застава” је представила два студентска филма „Дуња” (дипломски филм на ФДУ редитеља капетана прве класе Сидика Креса) и „Посета” (студентски филм на ФДУ редитеља капетана прве класе Војислава Јуришића), као и остварења „Анка” и „Звуци партизанске трубе” (режија Војдраг Берчић). Те године последњи пут је одржан Међународни фестивал војног филма у Паризу...

## ОПЕТ О ВОЈНИЧКОМ ЖИВОТУ

Рад на једној од најпопуларнијих серија које су се појавиле на југословенским ТВ екранима, „Војници”, завршен је 1981. године. Серија је емитована у удар-



Неда Украден са екипом „Застава филма”



Стјепан Заниновић и Павле Вујисић, серија „Војници”



Љуба Мољац, филм „Научни рад”

ном термину недељом навече, након Другог дневника Радио телевизије Београд. Празнила је улице. Војнички живот био је приказан веома живо, духовито, а као глумци су се појавиле све звезде попут Павла Вујисића, Ђорђа Балашевића, Воје Мирића, Ружице Сокић и других. Југословенска јавност забављала се досеткама

војника, намерних да помало изврдају дисциплину и тумаче стварност на духовит начин. Многи су је доживели као наставак претходне серије „Кад сам био војник”, у којој је Столе Аранђеловић играо главну улогу.

Како је снимљена ова симпатична серија?

Стјепан Заниновић, стари маг војног филма, предао је 1979. године „Предлог за реализацију филмских епизода из живота ЈНА”, по коме је требало снимити пет епизода дужине око 50 минута. План је прихваћен и Заниновић је то реализовао током две године. Екипи, али и врху ЈНА, било је веома стало да серија буде готова и емитована 1981. године, у зимском периоду, због јубилеја – 40 година од избијања устанка под вођством КПЈ, а да буде приказана уочи Дана Армије. Тако је и било. Хроничари су забележили да је за тих месец дана приказивања заиста везала гледаоце за телевизоре, можда не у оној мери колико је у то време пошло за руком одличним серијама „Мало мисто” и „Велико мисто” Миљенка Смојеа, али несумњиво довољно да је многи и данас памте.

„Застава” је 1982. године наставила са уобичајеним ритмом рада – произвела је више од 30 филмова различитих жанрова и намена и велики број сати другог материјала попут дијапозитива, ТВ прилога итд. Као и претходних година, теме су биле више него разноврсне: од „Црвених универзитета” Вукомана Миловановића и документарца „Битка на Сутјесци” Владана Слијепчевића, преко филмова који су се бавили односом војске и културе, међуљудским односима, до маскирања и акупунктуре, па и анимираних филмова.

Те године је на Факултету драмских уметности први пут одбрањена магистарска теза која се бавила војним филмом: „Друштвена условљеност и функције војног филма”, начелника „Заставиног” одељења за сценарио и режију, капетана фрегате Вукомана Миловановића. Војни филм, као посебан „поджанр” или тип, ушао је у теорију драмске и филмске уметности у нас. Такође, дошло је до нове обнове кадрова – први пут су у „Застава филм” примљени школовани организатори снимања. Неки од њих су средином деведесетих напустили ову филмску кућу, а други су прешли у редитеље. Дошло је и до промене међу драматурзима.

И наредне године „Застава” производи нешто више од 30 филмова, али је радила и на снимању вежбе „Јединство 83” на подручју Македоније и од тог материјала измонтирала два филма. Прва половина осамдесетих година била је за Југословенску народну армију и југословенско друштво веома значајна. Било је то време кад су се полако враћале многе слободе, нарочито у уметности и популарној музици, а Југославија је као земља настојала да на сваки могући начин држи корак са либералним светом. То је значило и додатни рад на „изједначавању” жена и мушкараца. Тако су у овом периоду прве девојке примљене у војне школе, укључујући и Ваздухопловну академију, али и у трупе. Ту замисао требало је пропагандно подржати и подсе-

*Ружица Сокић, серија „Војници“**Екипа ТВ серије „Војници“*

тити јавност да су жене борци увек биле део традиције југословенских народа, па је филм „Прва генерација“ једно од остварења која су обележила ту годину. Те године „Застава“ је у копродукцији са ТВ Скопље почела да ради и на једном веома занимљивом филму, који се бавио бугарским партизанским одредом „Христо Ботев“, који је у прво време подржавао бугарску окупацију делова Југославије, да би обавештајним радом македонских комуниста прешао на страну партизана.

## ВИДЕО ДОНЕО ЈЕФТИНИЈУ ПРОДУКЦИЈУ

Кадровске и организационе промене настављене су 1984. године, када су издвојени Техничка база и лабораторија, али и примљени нови механичари за бригу

о техници. Осамдесете су биле време кад је набавка видео технологије била обавезна тема у разговорима о будућности куће, због појевтињења израде филмова. Иако се са таквим размишљањима започело још 1982, тек неколико година касније „Застава“ ће реализовати ову идеју. У међувремену, у више наврата, обнављан је кадар – интерним конкурсима примани су нови официри који би се бавили филмом, а који би ишли на Факултет драмских уметности на школовање. Поред великих и добро знаних мајстора попут Заниновића, Шканате, Предрага Голубовића, ово је доба кад захваљујући раду у „Застави“, Југославија добија још низ значајних аутора попут Горана Паскаљевића, Николе Мајдака, Николе Лоренцина, Антуна Хипа, Стефана Загорјана, Милорада Берића и других.

Војска уводи интерну телевизију, а рад на проналажењу „чисто“ војних тема постаје далеко раширенији, силази у јединице. „Застава“ и Војска тих година имају проблем, јер се због недостатка новца одустаје од одржавања традиционалне Смотре војног филма. То није утицало на учешће на цивилним фестивалима, укључујући и онај најважнији домаћи, данас познат као Мартовски фестивал, на коме је кућа представила неколико важних остварења: документарне филмове „Гарибалдинци“, Михаила Секулића, „Вјеруша, Драгица“, Николе Лоренцина (потресна прича о изгубљеној, па потом нађеној козарачкој девојцици у вихору рата и злочина усташа), кратки играни филм „И ми смо Ратна морнарица“ мајора Сидика Кресоа, те анимирани једноминутни филм „Пуна школа ђака, а ниоткуда врата“, Љубомира Бранковића.

О својој дугогодишњој сарадњи са ВФЦ „Застава филм“, редитељ Никола Лоренцин је у интервјуу за магазин „Одбрана“ рекао да је то била изненадна љубав, али нимало случајна, а да је филмова било тачно онолико колико је било потребно и колико се могло направити добрих и часних дела.

Јубиларну 1988. годину и „Застава“ и Војска дочекаће у неповољним околностима, уз недостатак новца, па је тим поводом одржан састанак са члановима Генералштаба ЈНА, на коме се разговарало о начинима да та установа преживи. Тачно је да је већ 23 године уназад овај филмски центар био доходовна установа од кога се очекивао приход и смањење буџетских давања, међутим тешке прилике у друштву, галопирајућа инфлација и мере стабилизације, већ тада су увелико гурали у други план културу, што значи и филм. Упркос томе 4. управа Генералштаба ЈНА и даље је поштовала план о набавци филмова, договорен још 1965, па је и те 1988. године урађено 28 наставних филмова. Проблем је и даље био ту, па је то био разлог да се коначно уђе у набавку видео-опреме која је знатно смањивала трошкове снимања. Те године из радионица ове куће изаћи ће и један веома занимљив играни филм – „Најбољи“, о младом официру који уместо каријере у престоници бира да оде у касарну у веома удаљеном малом месту. У филму, који је критика и тада и данас видела као јасно успостављање тада већ веома неопход-



## ОРДЕЊЕ И ПРИЗНАЊА ЗА ВФЦ „ЗАСТАВА ФИЛМ“:

– Орден за војне заслуге са сребрном звездом, доделио га је председник СФРЈ Јосип Броз Тито поводом 20 година ВФЦ „Застава филма“, 27. априла 1968. године;

– Орден народне армије са лавровим венцем, доделио га је председник СФРЈ Јосип Броз Тито, поводом 30 година формирања и за нарочите заслуге у изградњи и оспособљавању оружаних снага СФРЈ, ВФЦ „Застава филму“, 1. новембра 1978. године;

– Велика плакета ЈНА.

не духовне вертикале код појединца, играли су Вицко Рујић, Миодраг Кривокапић, Данило Лазовић, Драган Бјелогрић, Бранка Пујић, Миа Беговић, Аљоша Вучковић, Божидарка Фрајт, Рада Ђуричин, Бранко Ђурић.

Тадашњи други човек ЈНА, генерал Вељко Кадијевић примио је у јесен 1988. године делегацију Филмског центра. Разговарали су о набавци видео-опреме, која је реализована већ следеће године. Захваљујући томе, у видео-продукцији урађена су 94 наставна филма и умножено 286 VHS касета за војни сектор, а за цивилни мастери 87 играних филмова, 111 кратких филмова, 42 наставна филма и 23 спота. И поред свих тешкоћа Застава филм је током 1990. године снимила једанаест филмова. Капетан Милун Вучинић, апсолвент ФДУ, снима свој дипломски филм „Капетан дуге пловидбе“, а капетан Небојша Дивјак, такође апсолвент ФДУ, дипломски филм „Круг“.

Како су се прилике у земљи погоршавале, свестан збивања и суморних прогноза, Колегијум државног секретара за народну одбрану генерала Вељка Кадијевића одлучио је 1990. године да ВФЦ „Застава филм“ пре-



Радојка Јосифовић

ђе на систем буџетског пословања. Циљ је био да се ова кућа сачува за будућност.

## ВРЕМЕ КРИЗЕ

Одлука Савезног секретаријата за народну одбрану да се „Застава филм“ врати на буџет донела је и извесне последице. Иако донета на предлог 4. управе ГШ ЈНА, код њеног усвајања главну улогу имао је тада нови савезни секретар за народну одбрану генерал Вељко Кадијевић, који је претходно водио баш ту одржанициону целину и добро је знао значај и вредност Војнофилмског центра. Прилике су тражиле резове. Основна намена ове куће није „дирана“, остала је пре свега посвећена производњи филмова за оружане снаге. Међутим, ауторски (играни, документарни и анимирани) филм, ко-продукције, сарадња с другим кућама и услуге, драстично се смањују. Преласком на буџет смањује се и сужава обим производње, а тежиште постају војне потребе.

Кад је реч о структури „Заставе“, она је добрим делом задржана. Чинили су је наставни филм, документарни, играни филм, кратки играни филм и анимирани филм. Биле заступљене су и друге форме: наставне филмске информације, филмске техничке новости, тематске серије дијапозитива, посебна филмско-телевизијска форма Журнал и остало.

Оно што ће се ипак мењати, под притиском промена у начину производње, и потребама времена, јесу форме. Појавиће се неке нове, а неке старе биће „превазиђене“. Тако ће, стицајем околности, практично престати производња дијапозитива, а Наставне филмске информације и Филмске техничке новости биће модификоване и сведене на минимум. Тежиште ће, дакле, остати на филму за војску. Ипак, традиција рада на ауторском филму је већ била дубоко укореењена, а кућа ће наставити да ради и у том правцу, само смањеним интензитетом. Биће настављено и пружање услуга цивилном филму, које доноси знатне приходе.

Ове одлуке ССНО, донете у време кризе, чије је погоршање било очекивано, одразиле су се веома неповољно на кадровску структуру „Заставе“. Баш у том времену десила се велика смена генерација, када велики део одличних аутора одлази у пензију. Претходно им није нађена замена. Такође, поједини радници прелазе у друге куће, где су могли наћи „боље ухлебљење“. Смањена је и формација. Рецимо, по плану „Јединство“ из 1989. године, како пише у књизи о седам деценија рада куће, „Застава“ је поред директора и техничког секретара, имала још 100 запослених (12 у режији и сценарију, 23 у организацији снимања, 14 у завршној обради и архиви, 18 у лабораторији, 18 у техници и 12 у заједничким службама). Међутим, већ почетком 1991. године, установа је кадровски готово преполовљена, има 58 запослених, а организацијска структура је следећа: Управа (директор, заменик, правник и технички секретар); Одељење производње које обједињује Одсек сценарија, режије, снимања и завршне обраде, Одсек видео-продукције и ла-



бораторијске обраде и Одељење општих послова. Овај тренд настављен је и у наредном периоду, па је ВФЦ у просеку имао око 50 запослених, до 2005. године и гашења лабораторије.

То није био једини проблем. Наиме, 1988. године за директора долази потпуковник Хранислав Бркић, упркос томе што је на месту в.д. директора већ био искусни филмски радник и капетан фрегате Миодраг Ристић. Уз то, начелник 4. управе генерал Радисав Пајковић одлучио је да поједине редитеље прекомандује (Томислав Перић, Војислав Јуришић, Сидик Кресо, капетан прве класе Драган Лекић). Уз претходно пензионисање официра редитеља Миодрага Ристића, Милорада Берића и цивилних лица Срђана Хаџића и Штефана Загорјана, крајем 1990. у „Застави“ ће остати само двојица редитеља – потпуковник Антун Хип и капетан прве класе Миливоје Несторовић. Одлазак школованих и искусних официра редитеља имаће дугорочне последице, а осетиће се посебно у наступајућој, последњој деценији 20. века. Па, иако су већ 1991. године у „Заставу“ дошли, право са школовања на Факултету драмских уметности, официри редитељи капетан Милун Вучинић и поручник Небојша Дивјак, то је била недовољна попуна да спречи негативно кретање.

С друге стране, технолошке промене у „Застави“ биле су на добром нивоу. Опремање видео-продукцијом показало се као кључно за опстанак куће јер је обезбедило знатну предност у односу на друге продукцијске куће у окружењу. Управо зато су многе установе биле додатно заинтересоване за сарадњу са „Заставом“. Скупи пројектори више нису били потребни, као ни кинооператери, а комплетан процес израде филмова је појеф-



Мартин Шпегељ, припреме за рат

тијен. Иако ће многи аутори рећи да је то „девалвација“ филма, закони тржишта и опстанка су неумитни. Осим тога, ово појефтињење је, на изванредан начин, либерализовало процес израде филма, па је тај посао постао много доступнији великом броју људи.

## ГРАЂАНСКИ РАТ И РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ

Иако се за распад Југославије може рећи да је био дугорочан процес са повременим покушајима превазилажења проблема, 1991. година донела је велико финале те дуготрајне кризе. Са избијањем ратних дејстава,



ЈНА је почела да добија веома сложене задатке очувања мира и државних граница. Разумљиво, наступило је ново време и за „Заставу”, која је морала пратити актуелна дешавања и улогу војске. Но, претходни кадровски губици и недовољан број људи, отежали су рад ВФЦ. Осим тога, „Застава” је годинама била припремана искључиво за планску производњу филмова. Распад земље довео је све медијске куће, па и ову филмску, у ситуацију да затворе круг са почетком 20. столећа првим ратним кадровима, када су сниматељи морали да снимају на првој линији фронта. Професионалци су ипак успели да се прилагоде. Први задатак, који је практично најавио рат, стигао је 1990. године, из Савезног секретаријата за народну одбрану.

Требало је припремити материјал добијен контраобавештајном акцијом Војне службе безбедности, а који је показивао илегално наоружавање сепаратиста у Хрватској. Реч је о данас веома добро знамом случају „Шпегел”. Контраобавештајци ЈНА успели су да сниме Мартина Шпегеља, тада практично првог човека Социјалистичке Републике Хрватске за одбрану, како договара илегалан транспорт аутоматских пушака у земљу и атентате на припаднике ЈНА. Филм је приказан у јануару 1991. године.

Већ у марту 1991. године „Застава” је снимала серију састанака у Председништву СФРЈ и у ГШ ЈНА у Београду, на којима се одлучивало о судбини земље. Убрзо потом, уместо смиривања кризе, наступили су оружани окршаји. „Застава” је тада, наређењем Политичке управе ЈНА, формирала сниматељске екипе које су отишле у кризна подручја, где су снимале ратна дејства. Коришћен је углавном „филмски поступак”, а до краја 1991. године направљено је око 1.000 минута сировог материјала на филмској траци. Убрзо се показало да је такво снимање споро и да недостаје траке, па су прешли на електронско снимање. За такав начин рада требало је убрзано обучити неколико сниматеља.

На избор, садржај и карактер материјала са терена утицале су команде армија, јер су оне слале екипе на одређена места. У касно лето и јесен 1991. године

Филмска лабораторија



Заједничка фотографија колектива 2008. године

ситуација се заоштрава, а догађаји убрзавају, па рад „Заставе” постаје потпуно документарни. Поред филма о илегалном наоружавању и припремању рата, ВФЦ је, како се наводи у књизи о историји ове куће, урадио много емисија и прилога о ратним дејствима. Реализоване су десетине документарних филмова, емисија и прилога. Међу најважнијим су:

- команде (Председништва СФРЈ и Генералштаба ЈНА);
- „Ко издаје земљу?” (70 мин) – документарна емисија са састанака Врховне команде марта 1991. у Београду. Емисија обухвата мањи део интегралног материјала са тродневног заседања. Као што је познато, на овој седници није усвојена одлука о проглашењу ванредног стања у земљи. Интегрални материјал је од историјског значаја;
- „Злочини хрватске усташке државе” (три епизоде, 105 минута) – хроника злочина над Србима и припадницима ЈНА у Хрватској;
- „Десет пута поновљена истина” (две епизоде, 50 и 55 минута) – хроника хрватске пропаганде током 1990. и 1991. године;
- „Злочини хрватске државе над Србима и припадницима армије 1991 године”, 22 минута;
- „Позови шифру кавез”, аутор Владимир Красић, 55 минута.

Већина филмова и емисија, поред српске, има и енглеску језичку верзију.



Сирови документарни материјал тематски груписан је и обухвата:

1. седнице Председништва СФРЈ;
2. активности савезног секретара за НО и начелника Генералштаба ЈНА;
3. Словенија (Церкље, Љубљана, Крањ, Врхника, Пивка Бохињска бела, Постојна, Ортнек, Ракек, Рибница, Ново Место, Шкофије);
4. Хрватска (Загреб, Книн, Дубровник, Пакрац, Липик, Окучани, Банија, Вуковар, Ердут, Трпиња, Борово Село, Осијек);
5. Србија (Илок, Богојево, Рума, Шид, Краљево);

6. Босна и Херцеговина (северна Босна, Требиње, Билећа, Невесиње);
7. заробљеници;
8. суђење у Загребу (суђење организаторима илегалног наоружавање у Хрватској);
9. остало.

Укупно трајање овог материјала сниманог током 1991. године износи око 12.000 минута или око 200 сати.

Записи са терена постали су примарна активност ВФЦ. Поједине „филмације“ биле су награђене за свој пожртвовани рад. Указом председника Председништва СФРЈ Бранка Костића од 31. јануара 1992. сниматељи „Застава филма“ Предраг Бамбић и Жарко Пекез одликовани су Орденом за храброст, за одговорно, смело и професионално извршавање задатака.

Рат који је рушио све и обавеза бележења ратних дејстава нису спречили „Заставу“ да извршава своју основну улогу. Прелазак на видео није значајно запостављање филмске технологије, посебно филмске лабораторије, која је у том периоду једна од ретких функционалних лабораторија у земљи, оспособљена за формате 16 и 35 милиметара, у боји и црно-белој техници. Управо у домену лабораторијске обраде и трансфера филм-видео остварени су и најбољи пословни резултати, у врло сложеним условима, када је на тржишту настао проблем са репроматеријалом (хемикалије, филмска трака, магнетна трака).

Деведесетих година у Београду су функционисале четири филмске лабораторије: у „Авала филму“, „Филмским новостима“, „Застава филму“ и Телевизији Београд. Због стања у земљи, једина функционална лабораторија до краја века, па и надаље, остала је лабораторија „Заставе“. Пре него што је престала са радом 2005. године, угостила је бројне угледне филмске ауторе.

Подсећања ради, 1991. године ВФЦ произвео је 556.089 метара филског материјала, од тога 90.000 за војни сектор, а за цивилни 466.893 метара. Те године у





*Возач и асистент сниматеља Драгослав Стевановић, сниматељ Мирко Лукановић и редитељ потпуковник Миливоје Несторовић, Призрен 1999. године*

лабораторији „Заставе“ обрађивана су три играна филма: „Тесна кожа“ (ГАМА), „Мала“ (Београд филм) и „Полицајац са Петловог брда“ (Телевизија Београд). Поред тога, целокупна лабораторијска обрада за потребе Телевизије Београд обављана је у „Застави“, због адаптације њихове лабораторије. Ради се о серијама: „Природа Југославије“, „Историјски споменици“, „Балкански ратови“, „Битка за потомство“, „Јован Цвијић“, „Вук Караџић“ и друге. И видео-продукција је имала значајне резултате. Иако у зачетку, „Заставина“ видео-продукција успела је да за војне потребе уради мастере за 300 филмова (ефективни рад телекина износио је 700 часова). Умножена је 4.571 VHS касета. За цивилне потребе урађени су мастери 354 филма, а умножено је 4.714 касета.

Занимљиво је да је већина филмова учесника Фестивала документарног и краткометражног филма у Београду, последњих десетак година, лабораторијски било обрађено управо у „Застави“. Упркос рату, „Застава“ је 1991. године учествовала на Фестивалу документарног и краткометражног играног филма у Београду, са два кратка играна филма „Круг“ и „Капетан дуге пловидбе“.

Те године урађен је и први документарни видео-филм „Ваздухопловно-техничка војна академија“ (режија Срђан Хаџић).

Рат је настављен. Сниматељ „Заставе“ Предраг Бамбић snимио је 1992. године напад на колону ЈНА која се повлачила кроз Сарајево (случај „Добровољачка“). У Хрватској су новинари „Народне армије“ и сниматељи „Заставе“ били и хапшени. Избијањем рата у Босни ситуација се додатно погоршава. „Застава“ је приморана да повећа производњу. Збиља у бившим југословенским републикама одразила се на теме, а о томе сведоче и наслови углавном документарних филмова и

ТВ прилога: „Седница Председништва СФРЈ у проширеном саставу“, „Истина о рату у Босни и Херцеговини 1992. године – Злочини муслиманско-хрватских формација над Србима“, „Убице долазе са маскама“, Владимира Красића, „Лице геноцида“ и „Бура на Балкану“, Ивана Соловова, „Земља моја“, Милуна Вучинића...

Ускоро ће и један од три најјупечатљивија „Заставина“ аутора, редитељ Стјепан Заниновић, снимити два изванредна филма, у којима се обрачунао са дивљаштвом рата међу бившом браћом: „Моја, твоја, наша домовина“ (продукција РТС-а), и „Шантић 93“, у продукцији „Застава филма“.

Филм о подељеном Мостару који трпи разарања од његових житеља, никога није оставио равнодушним.

Управа за морал Војске Југославије средином 1992. године покреће кампању с циљем креирања новог лика припадника Војске Југославије. Сви начини предста-

*Први на месту обарања авиона F-117*







вљања припадника Војске до тада су били „помало стереотипни“. Требало је изградити нове, атрактивне спотове о Војсци, који ће је успешно промовисати и то је одлично урадио редитељ Милун Вучинић. Истовремено, Србољуб Божиновић добио је задатак да реализује документарца о традицијама српске авијатике. Нови филмови и материјали које је продуцирала „Застава“ након 1992. године били су атрактивни и нудили су нову слику Војске.

Иако је 1993. године дошло до смањења продукције, неки филмови су се ипак појавили. Међу њима је поменуто Заниновићево остварење, „Шантић 93“, које је освојило и главну награду на Фестивалу документарног и краткометражног играног филма у Београду. У Тераспољу у Молдавији добиће „Сребрног витеза“, а Академија филмске науке ће га прогласити најбољим документарцем у 1993. години. Започиње сарадња са Републиком Српском Крајином и екипе сниматеља „Заставе“ раде филм о историјату тог дела Балкана.

Већ следеће године продукција постаје плоднија, али се показује да се лоша ситуација у земљи одразила и на „Заставу“, па нови директор, потпуковник Слободан Стојановић, предузима кораке да би унапредио процес рада. Установа се окреће цивилном тржишту. Гесло је, само добар филм је гарант успеха. Поред сво-

јих, „Застава“ ангажује и спољне сараднике и повећава обим продукције, па тако настају филм „Мој Милане“, у копродукцији са „Срна филмом“, а затим и „Милинчићи“, прича о страдању српске породице из Самодрезе на Космету од албанских сепаратиста. Овај филм постао је симбол страдања Срба са Косова и Метохије на крају миленијума. У међувремену, десили су се „Бљесак“ и „Олуја“ и прогон становништва. Све су то забележили аутори ове филмске куће.

Због много чега 1996. година била је преломна. Покренут је амбициозни план производње, који је донео добре резултате. Нови аутори попут Горана Костића, Миливоја Несторовића, Милуна Вучинића добијају прилику, а појављују се и аутори који нису из система. Горан Костић ради свој чувени филм о Тесли, „Tesla – Heavenly Art“, који је донео нову слику о бриљантном научнику. Вучинић се бави Мојковачком битком, а Драган Елчић из Републике Српске доноси потресну причу о измештању српског гробља које остаје под управом Федерације БиХ – „Крст-ић“. Један од ветерана анимације, сниматељ и редитељ Никола Мајдак снима анимирани антиратни филм „Pontie Pilatus Secundus“. Милун Вучинић, сценариста и редитељ, ради анимирани филм „La Verite“, а Горан Костић „Orbis Pictus“. Већина тих остварења награђена је на бројним фестивалима. Појављују се и друге теме, попут хранитељства у Милошевцу, опуса Предрага Голубовића, српских гробља у Аустрији итд.

Слободан Новаковић ће поводом премијере „Поетике слободе“ написати:

„Застава филм је у темељима, рекао бих, београдске школе филма, из које су са својим првим филмовима изашли један Аца Илић, као монтажер прво, па редитељ, што је пут и нашег аутора вечерашњег филма, затим један Крсто Шканата, Стјепан Заниновић, Предраг Голубовић. Ми смо стално говорили, увек теоријски пишући о документарном филму у Београду, да постоји београдска школа, коју обележавају искључиво аутори „Дунав филма“. Међутим, то је била увек једна мала неправда према 'Застава филму', који је даровао ауторе и овој београдској школи 'Дунав филма', јер су они завршавали своју, како бих рекао, документаристичку школу у 'Застави', па су онда прелазили да раде у 'Дунав филму'.

Марко Ж. Николић свој филм, који је направљен од инсерата из филмова и цитата из филмова Предрага Голубовића, где је он пустио заиста тог аутора да сам коментарише своје дело, тај филм завршава једном реченицом која каже: 'Прошlost ће тек да дође'.

И заиста, та реченица се показала и те како пророчком и сасвим је логично да се и филм Марка Ж. Николића, који је предано и прилежно урадио овај пројекат, завршава том реченицом и оном сликом кад четири јахача Апокалипсе јуре за паором Ђурицом. Ти јахачи Апокалипсе стално су нам за петама, а та прошlost проклета





## ДИРЕКТОРИ ВОЦ „ЗАСТАВА ФИЛМ“:

1. Марјан Маринц, мајор (април 1948 – април 1949);
2. Љубо Мудреша, мајор (април 1949 – август 1950);
3. Рашко Поповић, мајор (август 1950 – јули 1954);
4. Иван Турчиновић, потпуковник (јули 1954 – април 1958);
5. Божо Шварц, пуковник (април 1958 – јануар 1967);
6. Миленко Радованов, пуковник (јануар 1967 – новембар 1967);
7. Живко Мали, пуковник (новембар 1967 – септембар 1973);
8. Шпиро Иванишевић, пуковник (септембар 1973 – септембар 1975);
9. Мидхат Хаџиосмановић, пуковник (септембар 1975 – децембар 1978);
10. Славомир Чукић, пуковник (децембар 1978 – септембар 1983);
11. Вукоман Миловановић, капетан бојног брода (септембар 1983 – децембар 1985);
12. Јосип Шубиц, потпуковник (децембар 1985 – мај 1988);
13. Миодраг Ристић, потпуковник (мај 1988 – новембар 1988) – ВД;
14. Хранислав Бркић, пуковник (новембар 1988 – августа 1994);
15. Слободан Стојановић, пуковник (август 1994 – мај 1998);
16. Миле Јованић, пуковник (мај 1998 – новембар 2000);
17. Ратомир Миловановић, пуковник (новембар 2000 – јул 2003);
18. Драган Величковић, пуковник (јул 2003 – јун 2004);
19. Бранислав Глушица, пуковник (јул 2004 – август 2006);
20. Димитрије Мисирлић, пуковник (август 2006 – децембар 2009);
21. Зоран Крупеж, потпуковник (мај 2009 – децембар 2011);
22. Мате Вујновић, потпуковник (јул 2012 – децембар 2015);
23. Горан Иконић, потпуковник (мај 2016 –).

никако да прође – у то нас уверавају управо филмови Предрага Голубовића.”

Већ следеће године резултати нове политике били су видљиви – доста добрих филмова, доста награда. Слично је било и 1998. године – године јубилеја. Тада су као теме доминирале приче о Ћаволој вароши, Топличком устанку, пругама... Објављена су и значајна дела о историји наше војне кинематографије, попут „Југославенске војне кинематографије” Вукомана Миловановића.

## 1999.

У среду 14. марта 1999. године, пуковник Миле Јованић, директор „Застава филма”, представио је за посленима хитне мере и начин рада током агресије НАТО-а на нашу земљу. Требало је формирати три дежурне екипе које ће се стално смењивати и ићи на терен, укинути све одморе, организовати дежурства, мере заштите, припремити материјал за рад. Већ те вечери, екипе су кренуле на терен. „Застава” је третирана као легитимна мета НАТО-а, али рад није обустављан. Пожртвованим радом, снимљени су многи тренуци тог рата, чија вредност не бледи. Тако су 27. марта снимили и олупину чувеног F-117, тзв. невидљивог авиона кога је обориио Трећи ракетни дивизион. Редитељ Миливоје Несторовић снимио је филм о гнезду ласти, првој жртви НАТО-а. Бавила се „Застава” и музичким спотовима Горана Костића, причама о авијацији, војном издаваштву.



Сниматељ Вујадин Мићуновић



Сниматељ Мирко Лукановић и асистент Љубиша Глишовић по задатку су отишли на железничку станицу „Топчидер“, где су снимили одлазак младих војника у рат. Ушли су у воз са њима и пратили их до Косова. Око и камера бележи атмосферу, емоције и драму одласка младих људи у ратну неизвесност. Тај материјал послужио је редитељу Горану Костићу да га драматуршки уобличи у узбудљив и потресан документарни филм „Воз“, који је 2002. године на Фестивалу документарног филма у Београду освојио прву награду.

Марко Лукановић, Миливоје Несторовић и Драгослав Стевановић нашли су се после Кумановског споразума на Космету, где су снимили повлачење наше војске и полиције. Те године, у време агресије, фестивал документарног и краткометражног играног филма одржан је од 14. до 19. априла. „Застава“ је приказала неколико дела: „Гнездо“, документарни, редитељ Миливоје Несторовић; „Малена“, документарни, редитељ Драган Елчић, копродукција; „Отен“, документарни, редитељ Горан Костић; „Редов Ђорђе“, документарни, редитељ Миливоје Несторовић.

## У НОВОМ ВЕКУ

Нови век је на Балкану донео не само крај грађанског рата у коме се распала Југославија, већ и дубље друштвене и политичке промене, које су се, очекивано, одразиле и на Војску. Реформе друштва и државе, започете након 5. октобра 2000, обухватиле су и Војску. Парламентарна контрола, постављање цивилног министра одбране, укидање обавезног служења војног рока, увођење професионалне војске, знатно смањење броја припадника војске, регулисање надлежности Министарства одбране и Војске, укидање појединих гарнизона, реорганизација и смањење јединица и низ других реформи и промена. У том процесу нашла се и „Застава“, настављајући свој редован рад, упркос веома неповољним општим приликама. Распадом СФРЈ нестало је и велико тржиште, као и заједничка кинематографија, техничка база (већина филмских лабораторија је угашена, а у Србији су остале само „Заставина“ и РТС, али је војна филмска кућа своју затворила 2005. године). У време транзиције пада интерес за културу, па финансирање филмова постаје све теже. Експанзија дигиталне технологије и њена масовна примена како код професионалца тако и код лаика, доноси новине. Та технологија брзо се проширила због својих предности – брзина, поузданост, квалитет звука и слике. А изнад свега, нижа цена. „Застава“ се прилагођава тренутку, са аналогних филмских уређаја прелази на дигиталне. Опремање техником иде постепено, а завршава се 2010. године.

Што се тиче Војске, њени захтеви за филмом су у овом периоду мали, јер постоје други приоритети (опремање, набавка нових средстава, очување видова, постојеће технике, праћење веома сложене безбедносне ситуације итд.). Захтеви за едукативним садржајима у овом

периоду стагнирају, а предност имају информативни и пропагандни садржаји. Наставни филм је запостављен и мораће да чека стабилизацију система и боља времена. Уз разумевање, али релативно скромну помоћ Војске, „Застава“ креће у сусрет новим изазовима. Преовладава ауторски филм, најчешће документарног карактера. „Заставини“ аутори сами крећу да „прекопавају“ по снимцима које су правили током рата. Тако настају одлични филмови попут поменутог „Воза“. Ту су и „Сведок“, затим „Живот“, „Дођи и гледај“ и други.

Теме постају заштита културног и споменичког наслеђа на Космету, изградња центра за рехабилитацију рањених и тешко повређених у рату, живот усамљених и помало заборављених старца у планинама... Ипак, и даље има класичних војних филмова, попут оних о путовању школског брода „Јадран“ од Триполија до Александрије, испробавања нових технолошких достигнућа наше наменске индустрије на полигону у Никинцима и сличних. Један од куриозитета је и податак да је Душан Чавић, војник на служби у „Застави“, снимиио документарни филм „Цомбометар“.

Колико је „Застава филм“ превазишла пуку војну тематику (мада ни у овом периоду филмови који се тичу само војске нису изостали) види се по понуђеном



Сниматељ Мирко Лукановић



Потпуковник Горан Иконић и Александар Скакић на додели награде у Браћану

списку филмова за 50. Фестивал документарног филма, 2003. године: „Богојављенска ноћ“, „Клонирање филма“, „Круг“, документарни, „Милош Томић као во...“, „Ни моста ни кина“, документарни, копродукција, „Ваобаб Darkwood Dub“, експериментални, „7 (Седам)“, документарни, „Колатерално невидљив“, „Писмо Ивану“, документарни, „Странствовање Филипа Б. Липија“, документарни, „Дечак и генерал“, „Манастир Морача“, документарни...

У време одржавања тог фестивала, у Дому Синдиката представљена је књига „Тек касније сам почео да растем“, о животу једног од најважнијих аутора које је „Застава“ икад имала – Стјепана Заниновића.

У сличном правцу је настављено. Војни, стручни филмови не изостају, а новина је то што последњих година као земља имамо бројне вежбе са НАТО-ом, па сниматељи „Заставе“ имају прилику да их сниме, а аутори да од тога нешто квалитетно и направе. С друге стране, цивилна тематика је коначно заузела посебно место. Све побројати, тражило би превише простора. Довољно је поменути да је 2014. године „Застава филм“ учествовала на Међународном филмском фестивалу у Браћану у Италији са два филма, а један од њих, „Историја војне индустрије“ у режији Драгане Милошевић, добио је прву награду.

## ГОДИНЕ ОБНОВЕ

Ако је период од друге половине осамдесетих до краја прве деценије 21. века био време страховитих криза у којима је „Застава филм“ делила у потпуности судбину властитог народа, ствараоци ове куће 2016, 2017. и 2018. сматрају временом обнове и новог поле-

та. Наиме, 2016. године „Застава“ је први пут после дужег времена могла да прими нове људе, да покрене обнову технике (купљене две савремене камере, обновљен возни парк). Продукција добија нове услове за рад, што се одразило на квалитет продукције. Екипе прате вежбе у којима учествује Војска Србије, правећи ексклузивне прилоге.

У процес обележавања великих јубилеја, почев од 140 година Војногеографског института, или 100 година Службе ваздушног осматрања, јављања и навођења у Србији, па до обележавања јубилеја Великог рата, „Застава“ се вредно укључила изразом

филмова. Пре две године грађани Србије, захваљујући „Застави“ и РТС-у, могли су да виде како су живели наши људи који су преживели прелазак Албаније и стигли до Крфа. Драгоцени моменти и детаљи о једном тренутку трагичне историје коначно су били пред грађанима. Годину дана касније шира јавност могла је да чује и детаље о једном од најневероватнијих догађаја током Великог рата – Топличком устанку. Филм новинара Владимира Вјештића о нашим мировњацима у Централноафричкој Републици показао је како изгледа живот у мање-више сталном опсадном стању и колики је значај онога што наши припадници Војске тамо раде – спасавају животе и учвршћују трајне веза међу народима.

Војни сниматељи донедавно су могли да снимају из ваздуха само ако полете уз доброг pilota. Од пре годину дана, „Застава“ има летелицу за снимање из ваздуха, која ће много олакшати посао. Уз то, готово свакодневно долазе нове телевизије и продукције које желе да сарађују са „Заставом“. А рађају се и добри филмови. Недавно је, није згорег поновити, ова кућа поново добила „Златну буклију“, награду за документарна остварења.

Планови за ову седамдесету, јубиларну годину су ту. Можда их треба препустити времену, да се испуне, па онда говорити о њима. Извесно је, пак, да је ова филмска кућа последњих година добила нови замањак. Уверени да су на прагу новог доба, у „Застави“ подсећају да потребе друштва пре педесет или седамдесет година нису исте као данас, а самим тиме ни изазови. Због напретка технологија које су омогућиле сваком појединцу да може нешто да снимити и објавити, јасно је да ће филмски ствараоци морати све више да се труде,



Монтажерка Душанка Јаковљевић

јер само добар и занимљив филм пролази. Довољно дуг да аутор исказе свој став, а довољно кратак да задржи пажњу оптерећеног гледаоца. У „Застави“ кажу да су, као потпуно савремена продукцијска кућа, с новим концептом рада, спремни за ново време. ■

## ПОТПУКОВНИК ГОРАН ИКОНИЋ, ДИРЕКТОР ВФЦ „ЗАСТАВА ФИЛМ“

### ПУТОКАЗ ЗА ВРЕДНОСТИ БУДУЋИМ ПОКОЉЕЊИМА

Војнофилмски центар „Застава филм“ ове године обележава јубилеј – седамдесет година постојања. Ова јединствена филмска кућа, која деценијама представља симбол југословенске и српске војне кинематографије, једина је из плејаде старих филмских продукција која је одолела зубу времена и траје до данас. И то није случајно. Захваљујући пре свега далековидости српских војсковођа, као што су војводе Живојин Мишић и Петар Бојовић, ђенерали Душан Трифуновић и Стеван Хаџић, али и војних руководиоца у току и после Другог светског рата, који су схватили значај филма и постојања институције која ће се бавити филмском делатно-



Колориста Зоран Станковић

шћу за потреbe војске, „Застава филм” је постао сведок и хроничар богате војничке историје са ових простора. Своју дугу традицију, која датира још од балканских ратова и Великог рата, српска војска је своју богату историју бележила и чувала захваљујући и војној кинематографији. Први снимци за потребе војске настају још 1908. године. Након Првог балканског рата, 1913. године, власник биоскопа „Касина” Ђорђе Богдановић предлаже да „инсценира снимање најзначајнијих момената из Кумановске, Прилепске и Битољске битке, из похода кроз Албанију и друго, као једну крупну ствар, која заслужује нарочиту пажњу...”. Док се припрема за снимање, почиње Други балкански рат, где наставља да снима за потребе војске неколико важних битака, али и доста материјала о животу војника ван бојне линије. Ови материјали су драгоцене успомене и историјски записи зачета војне кинематографије. Српска војна кинематографија званично настаје 1916. године, наредбом Врховног штаба српске војске у Солуну, а за њеног шефа постављен је Драгиша М. Стојадиновић. Од тада, са мањим прекидима постоји све до 1941. године, када престаје са радом. Други светски рат, нажалост, протиче без војних

камера, а мањи број снимака из рата бележили су углавном цивили који су имали своје камере или страни војни сниматељи. Након завршетка рата, 1948. године формира се Одељење за филмове Југословенске армије које убрзо добија назив „Застава филм”, а 1962. године садашњи назив Војнофилмски центар „Застава филм”. Од 1951. године налази се у Филмском граду на Кошутњаку. Свој високи реноме значајне продуцентске куће на простору СФРЈ „Застава” је стекла захваљујући обимној, разноврсној и квалитетној продукцији. Поред филмова за интерне потребе Војске, квалитет документарних, играних и кратких играних филмова и неколико ТВ серија, уздигао је „Застава филм” у сам врх цењених продуцентских кућа и важног чиниоца југословенске кинематографије. Богатством тема којима су се бавили документарни филмови из продукције Војнофилмског центра чува се сећање на најбоље тековине наше војничке и националне историје и чува од заборава историјат развоја видова, родова, установа и јединица наше војске. На међународним и домаћим филмским фестивалима „Заставини” филмови добили су многобројне награде и признања.



Сниматељ заставник Срђан Грчић



Сниматељ Жарко Пекез

Седамдесет година постојања, рада и обимне продукције од великог је значаја за историју једне војске и државе. Мало је земаља у свету чије су војске производиле филмове за своје потребе. Војни филм није само доказ техничког, технолошког и развојног нивоа једне војске, он је доказ престижа и угледа који та војска има. И у временима када су се бранили наш народ и земља, људи Војнофилмског центра су непрекидно били у рову са ратницима, снимајући херојски отпор у ратним дејствима и одбрани од агресора. Богата архивска грађа „Застава филма“ је значајно историјско благо, које ће будућим покољењима бити путоказ ка темељима вредносног система на коме почива наш национални идентитет. У свом архиву та институција чува више од 1.150 наставних филмова, 500 документарних, пет играних, 40 кратких играних и 20 цртаних филмова, четири серије, десетине спотова, неколико стотина филмских репортажа и новости и хиљаде информативних видео прилога о активностима Министарства одбране и Војске Србије. „Застава филм“ је данас, техничко-технолошки и програмски, модерна продуцентска установа. Своју делатност заснива првенствено у информативно-пропагандној, едукативној и документаристичкој обла-

сти, коју реализује савременом технологијом и на основу богатог искуства стицаога током деценија успешног рада. ■



### ПРОИЗВОДЊА НА ФИЛМСКОЈ ТРАЦИ ОД 1991. ДО 2017. ГОДИНЕ:

1. наставни филмови: 24
2. документарни филмови: 212
3. кратки играни филмови: 5
4. ТВ серије: 1 (5 епизода)
5. наставне филмске информације: 7
6. репортаже: 14
7. поручени филмови: 58
8. цртани филмови: 4
9. војне вежбе: 12
10. прилози: 3
11. велики број спотова и видео-клипова



Војно филмски центар

*Застава филм*  
основан 1948